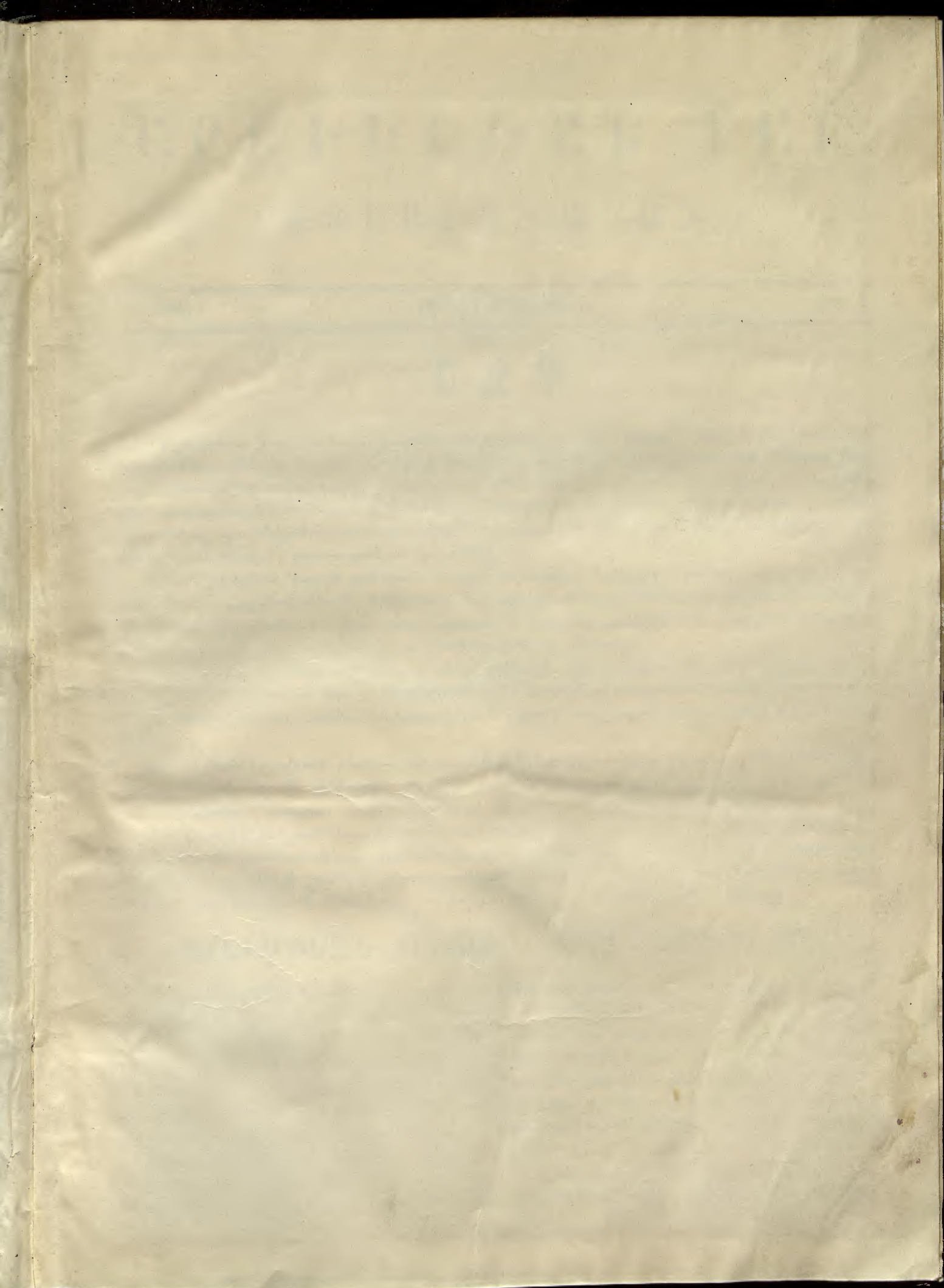

1822

5. 18. 4

ԱՐԵՒԵՆԵԱՆ ԴԱՐԱՆ

ԱՅԼԱԲԱՆԱԿԱՆ

45 ՅՈՒԼԻՍ

Ա. ՏԱՐԻ 1860.

ԹԻՒ 4

ԱԶԴ

«Արեւելեան Դար» անուն այլաբանական թերթը՝ առաջին անգամ յանկարծ կ'երևի արեւելեան Տաճկաստանի Հայկազանց հորիզոնի վրայէն՝ իւր Համազգեստը (այլաբանական ձեւերով) ազգային զանազան օգտակար լուրեր հաղորդելու, պետք եղած ատեն օտար ու անիրաւ յարձակմանց դէմ պաշտպանութիւն ընելու, կեղծաւորութիւններ, խաբէութիւններ երեւան հանելու, վնաս Հայրենեաց՝ գաղտնիքներ յայտնելու, ներքին ոչխարազգեստ գայլ բարեկամները ճանչցնելու, ու անոնց որոգայթներէն զգուշացնելու պաշտօնով:

Ահա Արեւելեան Դարին երևալուն առաջին նպատակը: Արկրորդ նպատակը պիտի ըլլայ՝ երբեք երբեքն Հայկեան սեռին ի ծնէ բարի և գովելի բնաւորութիւններուն վրայ խօսիլ, անոր ի Քրիստոսէ ընդունած, և մինչև ցարդ յարատեւած կրօնքին սրբութիւնն ու սուսցած առաքելական Եկեղեցւոյն անարատութիւնը ու անսխալութիւնը քարոզել:

Ուստի ո՛ր իմն Արեւելեան ընթերցող Հայ արեւակից ընկեր, չըլլայ թէ անոր փոքրիկութիւնը տեսնելով, կամ անձնական նպատակաւ թէ որչա՛ն անհրաժեշտ է իմն արհամարհես, վասն զի միմիայն քու սիրոյդ համար՝ ու քեզ անխնայ նախատողներուն գլխուն բարոյական հարուածներ տալու համար երևաց:

Թէ որ վրան Եղովբոսի բնական աղքատութիւնները կը տեսնես՝ Քամադոսի ընտանեացը նըման մի՛ ծաղրեր ու մի՛ ծիծաղիր, այլ զայն ամեն ատեն աժան գնով՝ այսինքն չորս դահեկանի գնէ ու բովանդակ կարդա, ու մէջը յօրինուած խօսքերուն իմաստին ուշադրութիւն քեզ արգիւն:

Եւ յիրաւի Արեւելեան Դար թերթը՝ այժմ փոքրիկ, աս պատճառաւ նիւթերուն ամբողջութիւնը մաս մաս բաժնուած, ու հրատարակումը անժամանակեայ է. սակայն զանի գնողներու օգնութեամբն ու սիրելի ընթերցողներու քաջալերութեամբը՝ կրնայ քիչ ժամանակի մէջ մեծնալ, խօսքերը բովանդակիլ, ժամանակաւոր ու կարգաւորեալ հրատարակում մը ունենալ:

ԱՐԵՒԵՆԵԱՆ ՕՒՆՅՈՒՆ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ՄԸ

Հազիւ թէ գրիչը ձեռքէս ձգեր աշխարհի անիրաւութիւններու վրայ խորունկ տպաւորութեամբ մը կը մտածէի: Եանկարծ գրասեղանին վրայ աներեւոյթ ձեռք ծրարուած բան մը ձգուեցաւ: Մէկէն ոտք ելայ ու աչքս չորս դին դարձուցած՝ սեղեկին ամեն կողմը միակերպ կը հայէի թէ ո՞վ էր ծրարը ձգողը:

Բայց մարդ մը, շուք մը անգամ չի տեսնելով եկայ նստայ աթոռիս վրայ, ու սկսայ ծրարը զննել, որով անծանօթ բարեկամ մը (կ'երևի թէ անծանօթ էակի մը ձեռք) Հոռ

մէն մեզի նամակ մըն է ուղարկեր:

Նամակը ձեռքէս ձգելով սկսայ նորէն մը տածել թէ՛ «Նախ ես Հոռմ բարեկամ չուներիմ, երկրորդ երկրիս վրայ աներեւոյթ էակներու հետ յարաբերութիւն մը չունիմ, ի՞նչ պիտի ըլլայ այս կերպ կարգէ դուրս բան մը Տէր Աստուած, ըսի ինքներեմ. հրաժեշ է արդեօք չէ թէ երազ կը տեսնեմ:

«Չէ՛, ոչ երազ և ոչ ալ հրաժեշ է» ըսի՝ բայցի նամակը ու անմիջապէս սկսայ վերջնազիրը դիտել...: Սակայն ի՞նչ էր տեսածս ու ի՞նչ

կերպ վերջնագիր մըն էր որ զիս չափէս դուրս զայրացուց. նոյն վայրկեանը ջղերս թուլացան ու բոլոր անդամներս սկըսաւ դողալ :

Մէկէն նամակը դրասեղանիս վրայ դրած՝ սկըսայ հառաչելով ըսել, «ի՞նչ բաղդ ու ի՞նչ անբաղդութիւն... ամիսս կորուսած անցեալ ժամանակներուս... :

«Ո՛վ Մասիս, Մեղոն, Միւնատին, Փարիզ, Ռէր էք Ռէր, օգնութեան հասէք ինձի. վասն զի մահուան քրտինքներ թափել սկըսայ... օ՛հ... օ՛հ... բայց չէ, դեռ կենդանի եմ :

«Զեզի կ'ըսեմ ո՛վ Երեւելեան Հայ լրագիր, ներ՝ եկէք սա նամակին վերջնագրին ուշադրութիւն ըրէք. և եթէ կարող էք նամակը ամբողջ կարդացէք » :

Ենթան չափէ դուրս այլայլած էի՝ որ նոյն վայրկեանը կարծէի թէ՝ յիշեալ լրագիրները քովս կեցած՝ ինձի գորութիւն տալով կ'ըսէին, «գորացիր և քաջ լեր ո՛վ ընթերցասէր ընկեր, ոտք ել ու սա նամակին վերջնագիրը անգամ մը կարդա նայինք ի՞նչ է եղեր » :

«Երբ ատեն վրաս ուժ մը դալով՝ ցատկեցի նստած տեղէս ու սկըսայ կարդալ որ էր այսպէս :

«Միծանանդեսս այս կատարեցաւ ի Հոգով Յաւի Տեառն մերոյ 1890 (1860) ի ներկայումս քեամբ երկու հարիւր միլիոն Պապական ժողովրդեան, քսան տերութեան ու քառասուն ազգի, հանդերձ Սրբազան Փափի... Կարդիմալովք՝ երկու հազար եպիսկոպոսովք, մէկ միլիոն վարդապետովք, յիսուն հազար քարոզիչովք, եւայլն, եւայլն. վասն հաւատարիմ պաշտօնեայն մեր « մսեմափայլ Մեծմուսայք Հավատիս բարձր ու մեծանուն Պապական Հայ Գաթուխ լրագրոյն որ « ի յԱրեւելս... » :

Երդ նամակին վերջնագիրը այսանգամ կարդալովս հետաքրքրութիւն մը եկաւ ինձի, առանց այլայլութեան նամակը սկիզբէն ամբողջ կարդալու :

«Կատեցայ հանգիստ աթոռիս վրայ ու սկըսայ հանդարտ ոգով բառ առ բառ կարդալ :

Երբ նամակը ձեռքս երբեմն կարդալով և երբեմն տեղ տեղ կեցած եղելութեանց վրայ կը զարմանայի՝ յանկարծ սենեկիս մէկ անկիւնէն ահազին ձայն մը առի որ կ'ըսէր, «ինչո՛ւ

այնքան կը դարմանաս ու կ'այլայլիս այս բանիս վրայ, ո՛վ հայ երիտասարդ դու. չըսե՛մ թէ մէկ կողմէն ալ իրաւունք ունիս, վասն զի զԵւթեդ միայն Երեւելեան սլաղ հով փչելովը՝ արեւմտեան տաք հովերուն անփորձ ու անտեղեակ էս :

«Բանի որ աս գլխով էս չես գիտեր, և կարող չես գիտնալու թէ՝ աշխարհի Երեւմտեան կողմը՝ մանաւանդ Հռոմ ինչ զաղտնի ու անիմանալի գորութիւններ կան, և իւր մէջէն ո՛ր պիտի հրաշալի գործեր առաջ եկած են և կո գան :

«Գիտցած ըլլաս որ այս բերած լուրս թէ թիւ բան մըն է, եթէ կը փափաքես ու կ'ախորժիս, այսուհետեւ քեզի անանկ լուրեր հաղորդեմ, որով իրաւամբ դարմանաս... » :

Խօսքը ընդմիջատելով հարցուցի թէ՝ «դուն ո՛վ էս, ի՞նչ կուզես ինձմէ, ու ի՞նչ նպատակաւ այսպիսի լուրեր ինձի հաղորդելով՝ զիս նորանոր անհանգիստ ընել կը ջանաս, որով ատենէ մը ի վեր այս կերպ լրերէն զոլեր, ձանձրացեր ու առանձին այս սենեակս քաշուեր ու փակուեր եմ, և ով ոք մէկը զիս հարցուցած չէր, հիմայ ըսէ նայիմ դուն ո՛վ էս և ի՞նչ կ'ուզես » :

Պատասխանեց աներևոյթ էակը հպարտ կերպով մը. «Ես օղային՝ սուրհանդակ մըն եմ, որ օգին մէջ Երեւմտեան Դարին կը ծառայեմ ու անոր հրամանները ի գործ կը դնեմ :

«Ե՛ս անոր հրամանաւն է որ եկեր եմ քեզի. պատճառը ուրիշ բան չէ՝ այլ եթէ ատենէ մը ի վեր Մասիան, Մեղոն, Միւնատին ու Փարիզ Երեւելեան Հայ լրագիրները՝ ան հէտաբան ու արդարապէս միծաբարբառ Մէծմուսան, իմ Վեհափառ Տէրոջս ջերմ պաշտօնան լրագիրը նախաբնական, անբնական ու անոր ցըցուցած «ոռութիւնները մեղադրելուն՝ իմ լուսափայլ Տէրս անոնց սաստիկ բարկացած՝ առաջին անգամ զիս քեզի խրկեց, որպէս զի իմացընես առանց իւր բարկութիւնը, ու յորդորես զիրենք որ Բ. Մէծմուսային յարգն ու պաշտպանը ձանձնան :

«Եւ այն նամակն ալ որ վրան այնքան այլայլեցար՝ Վեհափառ Տէրանց Տէրս ինքն իր ձերագորովը յօրինած՝ Հռովմայի վրայէն ուղարկեց Երեւելեան Դարին, որ տպագրութեամբ հրատարակուի այս կողմերը. որով Վ.

*Կարդիմալաց որքան ըլլաւ լեր գրեր, կարելի է եպիսկոպոսաց հաղուին մէջ ըլլայ :

Մէջմուտային ստացած գաղտնի փառաւորութիւններն, ու արդէն ունեցած բարձր բարձր (քան զգլուխն լիւանց) Զէչն հրապարակաւ յայտնուի :

«Ն՛հ նայեցէք մէյմը, աշխարհիս անիւր դարձեր է» . արդէն ես երեւի էակներուն աւելիաւ դատողութիւններէն վշտացած, անտեղի ու զրպարտիչ խօսքերէն վերաւորուած չի խօսելու, չի պատասխանելու դիտաւորութիւն մը դրած ատենս, անիւր-ոյթ ու անձանթ էակները կը բռնադատեն զիս խօսելու, պատասխանելու ու նորանոր գրիչս ձեռք առնելու :

Ընանկ ատեն մը որ այժմ աշխարհի մէջ, «որչափ մարդիկ այնչափ կարծիք» եղած, մէկ մէկու ըսածը չեն հասկընար, մէկը միւսին անհրաժեշտ իրաւունքը չի ճանչնար, մարդկային (անիծեալ) նկատմամբ ճշմարտութիւն չընդունիր, մեծութեամբ գոհ չըլլար, հարստութեամբ չի յագեհար, մարդկութեան, խոհեմութեան, խոնարհութեան, հեղուքեան ու քաղաքավարութեան չի հետևիր :

Արօք, ազգ, սերունդ, եղբայր . կրօնասիրութիւն, ազգասիրութիւն, եղբայրսիրութիւն ինչ է գիտէ, ու աղէկ գիտէ՝ բայց չի յարգեր . վերջապէս յայտնի ու համարձակ ըսենք, ամեն վայրկեան ու ամեն գործի մէջ բերնով ու խօսքով «Եստուած, Եստուած», կը գոչէ, կ'աղաղակէ . բայց սրտով ու գործով հեռացեալ է անկէ :

Ը. յո՛ւ ասանկ ատեն մը որ ամեն մարդ՝ ես, ես, դուն, ան ըսող ու փնտրող չի կայ . ամենքն ալ մէյմէկ ինքնագլուխ տէր, մէյմէկ հրամանահան, մէյմէկ օրէնսդիր ու դատաւոր կարգուած, ասոնցմով Լըկնային պատուիրանաց ծայրաքայլ, Լըկնային օրինաց՝ խուլ, արդարութեան անիրաւ, գթութեան՝ դահլիճ, ողորմածութեան՝ անհոգ, ընկերասիրութեան՝ թուլ եղած է :

Ըսոնց հետ մէկ տեղ՝ եթէ զօրաւոր է՝ յափշտակութիւն, եթէ պատուաւոր է՝ մատնութիւն, եթէ անուանի է՝ զրպարտութիւն, եթէ հարուստ՝ նախանձութիւն ու յետոյ ատելութիւն, և այլն :

(Թողունք ժամանակիս Լեկեղեցական կարգի կողմէն առաջ եկած անհամար բարոյական անգթութիւնները, որոնց դատաստանը Լըկնային արդար դատաւորին անդարձ վճիռներուն ձգուած է) :

Ըհա ասանկ ատեն մը կ'ստիպուիմ խօսելու, բայց յուսալով թէ՛ կարելի է անիւր-ոյթ էակները կրնան խօսք հասկընալ : Ուստի աս յուսով քիչ մը ժամանակ խորհէն յետոյ դարձայ ըսի անիւր-ոյթ էակին թէ՛, Լըկեօք դուն որ խօսելու արտօնութիւն ստացեր ես, ինձ ալ կը շնորհէս ան արտօնութիւնը, որ ըսածներուդ պատասխանը ըստ բաւականի տամ, չէ՛ նէ պաշտպանութիւն ըրած Մէջմուտայիդ նման դուն օրիորդս ես, դուն խօսիս, չըլլայ նէ պառաս կանչուրուես : Դեռ ևս չըլլայ նէ՛ անձս ու ընկերներս պաշտպանելու համար ըսածներէս ծուռ հետեւութիւններ հանելով, երթաս անիրաւ տեղ քու տէրօջդ ձեռքը՝ ի մահ մատնես :

«Չէ՛, պառաս էակը բարկանալով . չէ՛, չեմ կընար ան արտօնութիւնը քեզի տալու, վասն զի կը նայիմ որ դուն ալ սկըսար յանցանք գործել, այսինքն Վ . Մէջմուտան նախատեւում անոր ըրածներուն մեկնութիւն տալ» :

«Ի՛նչ կը խօսիս էակ, ե՛րբ նախատեցի զինքը, արդեօք արդարութիւն պաշտպանելը յանցանք է, Մէջմուտան նախատե՞լ է, ի՛նչ կ'ըսես չեմ հասկընար» :

«Ի՛նչ արդարութիւն . արդարութիւնը Վ . Մէջմուտային զբնի ծայրն է : Իս մոիկ ըրէ Հայդ Լըկեղի . անանկ արդարութիւն, անիրաւութիւն չկտեմ . միայն սա գիտնաս որ Վ . Մէջմուտային խօսքերը մեկնութիւն չի վերցըներ, անոր դրածը գրուած է, վճուածը վճուած» :

«Ի՛նչ ո՞ւր» :

«Ընոր համար՝ վասն զի Մէջմուտան Մէջմուտ է» :

«Ըղէկ, քու ըսածիդ պէս ըլլայ . հապա Մասիսն ալ Մասիս, Մեղուն ալ Մեղուն, Միւննոտին ալ Միւննոտի, փարիզն ալ փարիզ չէ՞, ասոնցմէ եւեւ ի՛նչ ունի Մէջմուտան ըսէ նայիմ» :

Հոս էակը խրխտանալով մը, «Ն՛հ, ըսաւ . ես քեզի չըսի՞ որ զլեւիդ Լըկեղեան հով փչելուն համար՝ բանէ մը տեղեկութիւն չունիս . ահա ըսածս խօսքովդ հաստատեցիր . ուրեմն հիմայ ես քեզի յայտնեմ թէ՛ Մէջմուտան ո՞վ է, ի՛նչ է, և անոնցմէ աւելի ի՛նչ ունի, որ դուն ալ երթաս անոնց իմացընես . ուստի առ գրիչը ձեռքդ ու ըսածներս գրի առ, որով ըղեղներնուդ մէջ աղէկ մը հաստատուի» :

Հասկըցունեցաւ . ինչպէս կ'ըսէ առածը

«Ընծրեւէն փախչելնին՝ փոթորկի հանդիպեցանք» : Եյսչափ ատեն երևելի Մէծմուսային ու անոր արքանեկաց այսպիսի սնամիառական խօսքերը լսելէն զուինիս զգում դարձեր էր : Հիմայ նորէն անոր աներևոյթ պաշտպանէն կրկնապատիկը լսելու չարաբաղդութիւնը պիտի ունենանք եղեր :

Ինչ որ է նէ՛ աս ալ մտիկ ընենք : զոնէ հետաքրքրութեան կամ դուարձութեան, և կամ կարելի է բերնէն (գաղտնի) խօսքեր առնենք :

Ուստի հեղինակը մը ըսի էպիլին . «Կերելի թէ դուն շատ բան դիտես, և շատ բա՛հր կըրնաս յայտնելու . ուրեմն ըսէ, խօսէ նայիմ ի՛նչ է եղեր Մէծմուսային համար ըսելիքներդ, բայց սա ալ ըսիմքեզի, նայէ որ խօսելիքներդ՝ Պապկային — ողջունեմքեղ Օդոստոս կայսր — արտասանելուն պէս, մեր լսածներէն չըլլան . այլ երբեմն — ափսո՛ս աշխատանացս որ կըրուսի — ՚ի ձայներ ալ լսենք, որով ծանր գընով գնենք, չէ նէ ամառային ճանճերու պէս կը հալածեմք » :

Եյս ըսի, ու գրիչը ձեռքս սկրսայ ըսածները յորինել, որ խրոխտ կերպով մը այսպէս ըսաւ :

«Բիթի թէ ո՛վ է Մէծմուսան» :

«Բոլոր աշխարհ գիտնայ թէ ՊԵՊԵՆԵՆ՝ այսինքն ԳԵԹՈՒԳ՝ լրագիր մըն է » :

«Ի՞նչ է Մէծմուսան» :

«Ուստի լսեն ու իմանան ամենայն արեւելեան Հայ ժողովուրդը թէ՛ Մէծմուսան աշխարհի Երևելեան կողմը ՊԵՊԵՆԵՆՈՒԹԻՆՆ ու ՊԵՊԵՆԵՆՈՒԹԻՆԵՆ երկրորդէն ու անոնք միութիւնը բաջաբար պաշտպանող թիւրք մըն է . իսկ Մասիան, Մեղուն, Միւնատին և Փարիզը, Եւաքելադաւան ու Լուսաւորչականութիւնը պաշտպանող բուն Հայ լրագիրներ են :

«Մէծմուսին ճակատը երկու հարիւր միլիոն ժողովուրդեան կնիքը դրոշմուած է . իսկ մէկ կայնոնց ճակատը (Միլիթարիանց հաշուին) տասը կամ երկուքը կէս միլիոն՝ : Եղէկ նայէ, ու խոշորացոյցով դիտէ այս անհամեմատ թիւը ով երիտասարդ Հայ, այսինքն երկու Հարիւրն ու տասը կամ երկուքը կէս միլիոնը, ու անով Մէծմուսային առաջին զանազանութիւնը որոշէ » :

Խօսքը կտրելով ըսի . «դուն ալ երկու հարիւրն ու տասնով երկուք ու կէս միլիոնն ու միջոցը աղէկ միտքդ պահէ՛ ետքը անոր վրայ բեզի ըսելիքներ ունիմ : Խօսքդ շարունակէ նախինք » :

« Մէծմուսային գրիչը, ըսաւ, ապա, անհոյստ, առաջին անգամս, իսկէ՛, իսկապէ՛, հանդարտ, ու օգուտ աշխի և հասարակութեան քրտնիւն մըն է . մէկտնոնցը՝ Կապեալ, Կողմակից, շահախնդրի, Խոնկար, Կոտոր, Կոտոր, անխորհուրդ ու քառաւոր, կրօնքի ու հասարակութեան անգործ թերթեր են :

« Մէծմուսան վեց եօթը հարիւր՝ տարեկան բաժանորդ ունի որ 150ական Երևանէն տարին կ'ընէ 105 հազար դուրուշ . այս գումարին վրայ այնքան մըն ալ դիր, որ կ'ընէ 210 հազար դուրուշ . ահա Մէծմուսան հրատարակուած օրէն ամեն տարի այսքան ծախքը զուարճութեան մը համար կրելով, Մէծմուսան հարկատու կ'ըլլայ իւր հրատարակչին, չէ թէ հրատարակիչը Մէծմուսային :

« Ուստի կեցցէ անշահասէր Հրատարակիչը :

« Իսկ միւս շահախնդիր Հայ լրագիրները երկու երեք հարիւր բաժանորդ ունենալով, և գիններն ալ 100—120—130 դուրուշ ըլլալով, և շատերէն ալ տարեկան վճարելիքնին չի կրնալով առնուլ, մնացած շահովը անոնց Հեղինակները ամեն տարի ՚ի սէր Եզգի և նորին լուսաւորութեան, յառաջադիմութեան, և ՚ի յօգուտ Հայ հասարակութեան, Վրացորի նեղուցը մէյ մէկ ծովեզերեայ տներ կը կանգնեն . . . : Ուրեմն ամառն ձեզ ԵՅՍ ԿԵՐՊ շահախնդիր հրատարակիչներ » :

«Ե՛յ, բիչ մը կեցիր էակ, նայէ ինչ կ'ըսեմքեզ, աս ցըցուցած հաշիւներդ ալ միտքդ պահէ, վասն զի ետքը անոնց վրայօք ճիշդ հարցընելիքներ ունիմ » :

«Ինչ որ կուգես նէ հարցուր, պատրաստ եմ ամեն բանին ճշմարիտը խօսելու » ըսաւ ու սկսաւ խօսքը առաջ տանիլ :

«Մէծմուսան գովելի բան մըն ալ ունի անոնց մէջ վեր գիտե՛ս » ըսաւ :

«Չէ՞ » ըսի :

«Ուրեմն յայտնիմ : Եյս մեծաբարբառ լրագիրն լեզուն տաճկերէն է, բայց պիտի ըսես թէ Միւնատին ալ տաճկերէն է՝ ահա, ահա, Միւնատինն առաջին և զխաւոր յանցանքը որ ելաւ նոյն լեզուաւ լրագիր հրատարակիչը » :

1 Տես Հմուտութիւն Մանկանց, տպեալ ՚ի Վենետիկ 1851ին 10 միլիոն, տես և Աշխարհագրութիւն Տին և նոր Հայաստանայց նշնակէս տպեալ անդ. 1857ին, Երևուք ու կէս կամ երեք միլիոն :

րակեց, և հիմայ ալ Մէծմուային ձեւը խօթեց:

«Չէ՛ր զիտեր արդեօք Միւնատին, Եխապիւրը Վոնթանթանիյէ տաճկերէն լրագրոյն կրած յանդիմանութիւնները Մէծմուային կողմէն որ վերջապէս դադրեցուց անոր շարունակութիւնը: Երդեօք չըսե՛մ համարձակ թէ Օգհայն ալ Մէծմուային վախճան լեզուապատու հաճախատանէն Հայաստան փախաւ:

«Ուստի զիտցած ըլլաս, քանի որ Մէծմուան կա՛յ, տաճկերէն լեզուաւ լրագիր հրատարակուելուն ճարը չի կայ»:

«Է՛հ, դուն խիստ յանդուղն ու գոռողաբար կը խօսիս ով էակ, արդեօք ի՞նչ փնտս կրնան պատճառէր Մէծմուային՝ տաճկերէն լրագիրները կամ Միւնատին, բացայայտէ նայիմ»:

Պատասխանեց էակը. «ընդհանուր փնտսնին այս է որ՝ տաճկերէն լեզուն կը խանդարեն, մանաւանդ Միւնատին լեզուն՝ որ միայն տաճկերէն ու բառերը պարզ է, իսկ Վ. Մէծմուային տաճկերէնը խուռն է, այսինքն Երաբերէն, Պարսկերէն, Թուրքերէն, Բիւրսե-

րէն, պարզ հաճկերէն, հասարակ հաճկերէն, Ռամկորէն, և այլն, կը խառնէ, որով հասկը նալի ու յատակ լեզու մը կ'ըլլայ, և հասարակութիւնը բառերը զիւրաւ կը լուծէ:

«Հասկըցա՛ր հիմայ Մէծմուային անհերքելի իրաւունքը տաճկերէն լրագիր չուղելուն. ըսէ նայիմ ասոր ըսելը մը ունի՞ս»:

«Չէ, ասոր ըսելը մը չունիմ, վասն զի կը նայիմ որ դուն Մէծմուան մեծարեմ ըսելով՝ այդ խօսքերովդ կը խայտառակես, ու զայն հինէրէն խաբէրնի աշտարակ, նորերէն Միւնոնթու հարանիք կը դարձունես»:

Հազիւ թէ այս խօսքս աւարտեցի յանկարծ սենեկիս մէջ շշկոց մըն է փրթաւ, կարծէի թէ պատերը վրաս պիտի փլչին, կամ էակին խօսած տեղէն կայծակներ պիտի թափին գլուխըս, բայց ես առանց այլայլելու մէկէն ցատկեցի նստարանէս, ու միակերպ սկըսայ դիտել թէ՛ «արդեօք ի՞նչ եղաւ մէկէն ՚ի մէկ, կամ ի՞նչ պիտի ըլլայ»:

Երանայեալս:

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՕՂԵՅԻՆ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿԻՆ

ՀՈՌՄԷՆ ԲԵՐԵՆՆԵՆԵԱՄԵԿԸ

«Ու... Արեւելեան դար հրատարակչին»

1890* (1860)

Յարգոյ հրատարակիչ:

Կը լսեմ քե այն կողմերը լրագիրները մէկ մէկու հետ կը վիճեն եղեր: Մեկ կողմէն միմակ բարձրաստիճան Մեհմուան, միւս կողմէն Մասիսն, Մեղուն, Միւնատին ու Փարիզը միատեղ:

Վեհին ճիշդը ինչ բանի վրայ ըլլայ միեւնեցարդ չի կրցանք իմանալ. միայն այսբան կարողացանք տեղեկանալու քե՛ Բ. Մեհմուան բարձր Մեզիկ մը ունի եղեր, յիշեալ լրագիրները գինքը այն բարձրութենէն բաշելով՝ բաշկուտելով վար ճգեր են:

Եւ Մեհմուային Յարգոյ հրատարակիչը՝ անոր շանուն կարօտութիւն հաշի եղեր, այլ միւս՝ լրագրաց Հեղինակները քարուկիր շինութիւններ, ծովե-

գերեայ տներ կը կանգնեն եղեր:

Բ. Մեհմուան ամեն բան շիտակ կը խօսի, ուղի կը դատէ, աղէկ կը տրամաբանէ եղեր. իսկ Մասիսն, Մեղուն, Միւնատին ու Փարիզը, սուտ ու սխալ խօսեցնուն եւ ծուռ տրամաբանեցնուն, որը շորայակապ բանտարկութեան, որը մանուան մատնութեան, որը խենթանոցը, որն ալ մեր ամեհատարք Պապին բան ըսելուն, «այն որ երկնի եւ երկրի ընդհանուր հոգեւոր միախառնութիւն տներն ու պանապանն է» (տես Աթու սրբոյն Պատրարի տպեալ ՚ի Վիլնիա). ՚ի հուրն յաւիտենական դատապարտութեան կը մատնուի եղեր...:

Երեւ այս լսածներս ամեհատոյց է, պէտք է որ անոնց վրայ այն բաները անշուշտ կատարուին. իսկ Բ. Մեհմուան իւր անուան փառաւորութեանց մէջ երկար ատեն հաստատ մնայ, ու հոս իրեն համար եղած քաղաքական եւ հոգեւորական խառն մէկ մեծ հանդիսի մը լուրը (որն որ վարը պիտի պատմեմ), ան կողմերը տարածուած ատեն, Բ. Մեհմուային յարգը եւս աւելի բարձրանալով, իւր բարձր Մեզիկէն վար ստանդները այս յուրեն պատկառելով՝ գինքը, այսինքն Մեհ-

*Կերեւի քե Մեհմուային այն քիւր Հոռո գացեր է, որուն վրան ըստ Լատինացոց այս բուականը դրուած էր, եւ հոն Մեհմուան վերին աստիճան յարգելուն մէկ մեծ նշանն ալ աս պիտի ըլլայ, որ իրենց նամակագրութեան բուականը այս բուով կը դնեն կար:

մուսան առջի բարձրութենէ վեր բարձր *Մէլլի* մը հասարցած, այսուհետեւ անոր ամեն մէկ ըսածին վճռածին իսկ է. իսկ ընդունելու հարկադրեալ մնան:

Ախիսն որ այսպիսի պատուական ու մեծանուն լրագիրն իւր փառաստուրբեանը մէջ միայն հետուէն տեսանք, ու մէջի եղած անմասն ու մարդավայել խօսքերը կարդալու բարեբաղդութիւնը չի կրցանք ունենալ: Եւ ասոր պատճառը պատմութեան կարգին մէջ պիտի ցըցընեմ. եւ յունք ճ Յարգոյ Հրատարակիչ. երբ արժան կը դատէր, այս հանդիսիս նկարագրութիւնը (գոր պիտի ընեմ) հրապարակաւ հրատարակէր 'ի զարմացումն ամենայն Արեւելեան Հայ լրագրաց եւ ընթերցողաց :

Երկու հարիւր կամ եւս անէլի տարիներէ հետեւ՝ Հռովմայի մէջ օրէնք մը հաստատուեցաւ, այսինքն ով որ Հռովմայ Սրբազան Պապերուն մարմնաւոր իշխանութիւնը՝ հոգեւորական իշխանութեանը հետ միացեալ, անբախտելի ու անբաժանելի ճանցնար, եւ զայն իբրեւ 'ի վերուստ իշեալ երկնային պարգեւ մը ընդունած՝ այնպէս հրապարակաւ քարոզէր, ու նաեւ պետք եղած ատեն զինու գորութեամբ պաշտպանէր, այնպիսին ան ատենուան Ս. Պապերէն Երկրաւորական իշխանութեան շրնորհիւր մեծամեծ փառք ու պատիւներ ստանալէն, ու երկրի վրայ այն անձին ըրած անհաստատութիւններուն, անգորութիւններուն ու բոլոր անիրաւութիւններուն ներողութիւնը շնորհէին 'յետոյ, մահուան ժամանակ այն անձը արքայութեան վերին աստիճան՝ մինչեւ արքուն. Աստուծոյ քով խրկելու համար՝ Ս. Փափին Երկնաւորական իշխանութեանը, գորութեանը արտօնութիւններ պիտի տրուէր:

Իսկ (Աստուած հեռի արասցէ)՝ ով որ ասոր հակառակը գործէր. յանգգներ, իսկոյն գլխոյն մագերէն սկսեալ, մինչեւ ստրին տակի աղտերը պիտի նզովուէր ու բանադրուէր:

Ինչպէս որ այս տարի հոս երկու կերպն ալ կատարեցաւ, որն որ կարգաւ պիտի պատմեմք:

Ինչպէս յայտնի է Սարտենիայի բագաւորը կամ Տերութիւնը, զայս միացեալ իշխանութիւնը չի ճանցնալով բաժանել ուզելուն, կամ կերպով մը զայն վնասելուն համար՝ գլուխն ու գլխուն մագերէն, ճակատն ու ընթուրները, աչքերն ու արտեւանուրները, քիթն ու հոտոտելիքները, այսինքն քիթն ծակերը, ընչացքներն ու մօրուքին ամեն մէկ քէլերը, բերանն ու շրթուրները:

ըր, պզտի լեզուն մեծ լեզուն, որկորն ու երէտուն ու վեց ակռաները, ծնոտն ու ծնոտին ոսկրները:

Ունն ու պարանոցը, բեւերն ու դաստակները, ձեռքերն ու մատուրները, ափերն ու մատուրներուն յօդերը, ըղունքներն ու . . . չիյտեմ որ կարգին մէջ աղտերն ալ կ'աւ մի:

Ծրնկուրներն ու ջիղերը, ոտքերն ու սրունքները, վերջապէս գլխէն մինչեւ ոտքը բոլոր շարժական անդամները սոսկալի նզովիւք նզովուեցաւ ու բանադրուեցաւ:

Սակայն զարմանալին այն է, որ այս նզովքէն ետքը Սարտենիայի բագաւորը առաջուրէն անէլի գեր, ուժեղ եւ զօրաւոր, ուրախ եւ գոաւրք. գործերը յաջող, Տերութիւնը պայծառ. օտար տերութեանց հետ ունեցած յարաբերութիւնները լաւ վիճակի մէջ . . . :

Ուրեմն բողունք յիշեալ բագաւորը իւր բարի վիճակին մէջ, մենք դառնաւք միւս կերպին՝ վրայ խօսելու, որ է մեր բուն նպատակը:

Մինչդեռ Արեւմտեան Պապական Տերութիւնները Իտալիայի խաղաղութեան համար Ս. Պապերուն մարմնաւոր իշխանութիւնը արդարապէս չափաւորելով՝ զայն հաստատ հիման մը վրայ դնելու, ու անոր Հոգեւորական գերագոյն իշխանութիւնը մարմնաւորէն ազատ ու անկախ վիճակի մը մէջ դրած, անոր Հոգեւորապէս ունեցած ճոխութիւնները բոլոր աշխարհի առջեւ փայլեցընելու կը ջանային. միւս կողմէն, այսինքն՝ Ս. Պապին հարազատ ու հաւատարիմ որդիքը, այս (*ընդդէմ Սահմանադրութեան*) անիրաւ խորհուրդները բանիւ եւ արդեամբք ջրելու, աննետացընելու՝ 'ի հարկէ իսկ եւ իսկ պարտաւորեալ էին:

Այն, այս պարագայիս մէջ եւս անէլի պիտի ջանային անոր անբաժանելի, անորոշելի, անբախտելի, անալլայելի ու անմեկնելի կերպով երկու տերութեան միացեալ, անձառելի ու երկրպագելի մի տերութիւնը, մի պետութիւնը, մի իշխանութիւնը պաշտպանելու*:

Ինչպէս որ եկեղեցականաց կողմէն նզովքներ, բանադրանքներ, կոնդակներ, ծանուցագիրներ, աղերսագիրներ առ երկնից (ձեռամբ սրբոյն Վինչենցիոսի), հոգեւորապէս սուգեր, աղօթքներ, ծնրաղութիւններ, ծումեր, պահքեր, ուխտեր, *քուարան թօրէնք**, լիակատար կամ մասնական ներողու-

*Տես Աթոռ Սրբոյն Պետրոսի եւ տես Մեծնաւա Բիւ 335, 336, 337:

*(Ըստ սովորութիւն Լատինաց) այսպիսի պարագա-

քիւններ, քարոզներ, խրատներ, յորդորանքներ ու մինչ 'ի լոյս գիշերային հսկումներ, եւայլն, եւայլն,

ներու մէջ Ամենասուրբ Հաղորդութիւնը հաճանքի մէջ դըրուած մէկ կամ երկու, (ըստ հարկաւորութեան) մինչեւ ութ օր հրապարակաւ աւագ Խորանը կը դրուի, ու յետոյ մեծ քափորով կը վերնայ:

ՄԱՐԴ ԵՒ ԻՒՐ ԹՇՆԱՄԻՆ ԲԵԼԻԱՐ

Ամենաչարն բանաստեղծն մարդկային ազգին ժամանակաւոր ու յաւիտենական Երջանկութեանը վրայ թշնամանալուն, ամեն ատեն ու ամեն պարագայի մէջ մէյմէկ հնարք գտած, զանոնք անտէր 'ի հանդերձելումն յաւիտենական կորստեան մէջ ձգելու աշխատած է ու կ'աշխատի:

Ախոսն որ անոր այս ամենաթշուառ փափաքին հասցնելուն պատճառ իսկ և իսկ մարդս ինք եղած է:

Յիրաւի է թէ՛ այն չարը սոյն այս սերունդը փորձելու, դրդելու ու զանոնք իւր ձեռքը կանգնած խաւարային վհին մէջ որսալու ամեն վայրկեան կը ջանայ. սակայն մարդս ալ առանց անոր թիւնալից խօսքերը անարդելու ու անոր լարած չորահնար որոգայթներէն հեռանալու՝ շատ անգամ անոր ըրած փորձերուն իրաւունք տուած, դրդումներէն յօժարած, անով զինք որսալու գործիքները՝ այսինքն անոր չար խորհուրդները կը զօրացնէ:

Ասոր համար հարկ է որ այս տեղ համառօտ խորհրդածութիւն մը ընեմք, որով ըսածներնուս աւելի լոյս մը տուած ըլլամք:

Արդ՝ նախ հայնք թէ ի՞նչ կ'ուզէ այս ամենադաժանը սոյն սերունդէն, կամ ի՞նչ պատճառի այնքան կատղած ու փրփրած լը յարձակի այս Աստուծոյ ձեռագործը կործանելու:

Բոլոր Աստուածաբանից ու փիլիսոփայից դասը միաբերան կը վճռեն թէ՛ այս զազիր չարին մարդկային ազգին վրայ ունեցած անմարելի տառապանքն պատճառը, իւր չարութենէ հետեւած Փառասիրութեան, ունակէ ծնած՝ Սախանձու ողին էր:

Ահա այս չար ոգին զինքը չափէ դուրս զայլ բացուց, կատղեցուց ու շփոթցուց, ինչո՞ւ, վաւրն զի տեսաւ Մարդը փառօք ու պատուով զարդարեալ այն ամենազեղեցիկ պարտիզին մէջ՝ ուրկէ ինք հալածուէր էր:

Տեսաւ անոր վրայ Աստուծոյ պատկերը կարուած, ու անով կերպով մը Աստուածանալը. որուն ինքն ինքնազուլ ստանալու յանդրդներ էր: Ասեց անոր աճելուն ու բազմանալուն

բոլորն ալ 'ի գործ դրուեցան. որպէս զի ցրուին ու խափանուին այն չար խորհուրդները, եթէ կարելի է իրենք ալ մեկտեղ . . . :

Հոգեւորական կողմը այսքան:

Միայն յետոյ ինքնէն:

ստեղծողին Սուրբ օրհնութեան ձայնը, ու միանգամայն օր մը հոգւով և մարմնով վերին փառաց յաւիտենական երջանկութիւնները ժառանգելուն հրաւերը, որմէ ինք՝ իւր Արարչին դէմ ապստամբելուն համար զրկուած, յաւիտենական այն անդարձ դատապարտութեան անդունդը թաւազորեալ կործանէր էր:

Արջապէս յայտնի իմացաւ մարդուս իւր վրայ տիրելու բացարձակ իշխանութիւնը, որ և զայնստեղծողին գերազոյն իշխանութեանը անգամ հնազանդիլը դժուարած էր: Ուստի ասով հեռատես եղաւ թէ՛ բաց 'ի Աստուծոյ, մարդիկ ալ իւր վրայ պիտի իշխեն, ամեն ատեն զինք պիտի անարգեն, հալածեն, նեղեն ու չարչարեն. որով ինք իւր չար ընկերներովը Տարտարոսին մէջ մինալ մնացած, երկնից դէմ ունեցած ոխերիմ ատելութիւնը չի պիտի կշտանայ. ահա ասով ևս աւելի բորբոքեցաւ, յուսահատեցաւ միշտ յուսահատեալը:

Քանի կը յիշէր թէ ինք անմարմին էակ մը՝ ատեն մը Արկինքը բիւրք բիւրեց անմարմին էակներու գլուխ ու հրամանատար կարգուած, այս երջանկութիւններն պիտի վայելէր. իսկ այժմ՝ երկրի վրայ գետնի տակ անմարելի հրոց ու որդնալիճ անդունդներու մէջ՝ անվախճան ու անվերջ դատապարտութեան մը վճռուած իսկ այս հոգեղէն կրտսեր արարածը նաև երկրիս վըրայ այն փառքերուն ու պատիւներուն արժանացած, օր մըն ալ իրեն կորուսած յաւիտենական երանութիւններուն կրկնապատիկը պիտի ժառանգէ, բարկութենէն չէր կրնար իւր նախանձեալ կատաղի ոգին բանով մը մխիթարելու այն անմխիթարուելին:

Աւ յիրաւի՝ ըստ վկայութեան Աստուծաբանից՝ որքան մեծ ու սաստիկ ցաւ ու պատիժ մըն էր այն չարին փառաց արքայութենէ զրկուելը նոյնքան կրկնապատիկեց անոր այն ցաւերն ու պատիժները, տեսնելով մարդուն այնքան դովելն ու գերազանց փառքերուն հասնիլը:

Արդարեւ՝ ուր յաւիտենական երանութիւն և ուր յաւիտենական վայրութիւն. ուր անվախ

ճանն ուրախութիւնն ու ցնծութիւնն • և ո՛ր ան վերջնապէս հեծութիւնն ու տրտմութիւնն • ո՛ր երջանկացեալ մարդ • և ո՛ր դատապարտեալ Բեւ լիար • վերջապէս ո՛ր փառօք լին Արքայութիւնն • և ո՛ր թիւնալից դժոխք . . . :

Տես ուրեմն ով դրախտաբնակ եօթնիցս եւ րանեալ մարդ, տես թէ՛ որքան միտք չառնուելու ու լեզուով չի նկարագրուելու փառաց ու պատուոյ մը հասուցեր է քեզ այն բարերար Ստեղծողն նաեւ երկրիս վրայ թող երկնային չի տեսած ու չի լսուած անհուն փառքերդ, զոր պատրաստեր է քեզ սիրելեացդ յաւիտենական երջանկութեանը համար :

Տես կ'ըսեմ, ի՛նչ պանծալի բարեօք ու փառաւորութեամբ՝ զարդարեր է քեզ այն նախաբանամոլ Տէրը, որով լսելով ու տեսնելով այն չար Բելիարը այնքան նախանձեցաւ, կատղեցաւ ու բոլոր Տարտարոսեան գունդը շիտթեցան :

Եւ ստուգիւ Աստուածաբանից բարձր նրկարագրութիւններուն հայելով՝ Մարգուս Եղեմայ դրախտին մէջ վայելած երջանկութիւնը նախա երջանկութիւն մըն էր, վասն զի բայ այս անպատմելի ամեն կերպ բարիքներէն, իւր բարերար ստեղծողն, խնամող Տէրն ու Աստուածը, ամեն ժամանակ հոն պիտի տեսնէր ու անոր հետ խօսէր • ինչպէս կ'երգէ հագիաբուղին Շնորհալին մեր • “Յորում ցնծայր զուարճացեալ (մարդն) անտխրական խնդութեամբ, քան զի Աստուած տեսանէր միշտ խոնարհեալ ՚ի դրախտին, յորմէ զուսոյն ճառագայթ տպաւորէր ՚ի յինքեան ” (Հարախ) :

Ահա ասով յայտնի կ'իմացուի թէ՛ մարդս որքան ժամանակ որ երկրիս վրայ կենար, նաեւ իրեն մարմնաւոր թաղաւորն ու Իշխանը, Առաջնորդն ու Առաւմարիչը, Տնտեսն ու Մատակարարը նոյն ինքն Աստուած պիտի ըլլար : Արով ըսել է թէ՛ մարդս երկրի վրայ նաեւ սուրբ և անմեղ, ուրախ և զուարթ կեանք մը ունեցած, որ մը այս ժամանակաւոր Երջանկի կեանքէն հրաժարած, իբրեւ Երկնային էակ մը պիտի թռչէր Երկինքը իրեն համար սահմանուած յաւիտենականութեան փառքերն ժառանգելու :

Պետէ շարունակութիւն

այս փոքրիկ աշխատութիւնը անընդհատ շարունակելու, ինչպէս որ ազգարարութեան մէջն ալ իւր այս փափաքը յայտնած է :

Արդ ինդրանօք կը ծանուցանէ իւր աղգասէր ընթերցողացը թէ՛ ով որ նորին հեղինակին այս փափաքը կատարելու կամք ընէ, յետագայ առժամանակեայ կարգադրութեանը սիրով ընդունելու յանձնառու ըլլայ • որով Հեղինակը ամենայն կերպով քաջալերուելու յոյսը ստացած, ազգարարութեան մէջ ըրած խոստմունքները ժամանակին անպատճառ կատարելու զօրութիւններն ունենայ :

Աւտի Արեւելեան դարը այժմ (անժամանակեայ կերպով) ամիսը մէկ, երկու կամ երեք անգամ պիտի հրատարակուի, ամեն մէկ թուոյն դիրք 4 դահեկան ըլլալով :

Ամեն ատեն զայն գնելու փափաքող անձանց դիւրութիւն մը ըլլալու համար, Բանասէր Հեղինակը անոր հրատարակուած օրը անմիջապէս ամենուն ձեռքը հասցնելու աշխատութեան սիրով յանձնառու պիտի ըլլայ :

Ասոր համար այնպիսի անձանց հարկ է՝ որ ներկայ թիւը ստացած ատեն, իւր յօժարակամ ընդունելութեամբը նոյն թուոյն համար որոշուած 4 դահեկանը հատուցանելէ յետոյ՝ յետագայ թերթին համար ալ կանխիկ 4 դահեկան պիտի վճարէ • ու նոյն ատեն ստորագրութիւն մը պիտի տայ այն թիւը ստացած անձին՝ իւր անունը, մականունը, մշտնջենական բնակութիւնն ու թաղը ստորագրեալ թիւին մէջ նշանակելով • որպէս զի Հեղինակը տեղեկացած՝ ատենին ուղղակի ու անյատաղ ձեռուրին հասցնէ :

Եւ արդ՝ այժմ այս կարգադրութեան սահմանափակ պիտի ըլլայ Պօլեո Մերձանը Յարութիւն աղա Մարգարեանին գրատունը, ուր տեղ նաեւ ուղղորդ անձամբ կրնայ գնել վերոյիշեալ դահեկանը վճարելով :

Եթէ մէկը կ'ուզէ Արեւելեան դարին նրկատակին յարմար յօդուած մը կամ հեղինակին նամակ մը ուղարկել, հարկ է որ ուղղակի յիշեալ Պրատունը խրկելով նոյն տեղէն պատասխաններն ընդունի :

ԾԱՆՈՒԹՈՒԹՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԵՆ

Արեւմտեան դարին Բանասէր Հեղինակը ազգասիրական ջերմ եռանդեամբ կը փափաքի

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻ

ՈՄՆ ԲԱՆԱՍԻՐԷ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ԲԵՒՐԲՃԵԱՆ

— ԿՈՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՅԻՆՃԱՆՃԱՐԱՐ